

POPULAȚII ATESTATE ÎN BANAT ÎN SECOLELE IX-XII SURSE ISTORICE ȘI PROBLEMELE ARHEOLOGICE

Silviu Oța

Metodele utilizate

Articolul de față, fără a avea pretenția de a rezolva definitiv și exhaustiv problemele etnice ale istoriei Banatului în secolele IX-XII, are ca scop punctarea surselor istorice și arheologice care se leagă de acest subiect. Deoarece sursele istorice nu sunt pe deplin edificatoare (din motive obiective) privind populațiile prezente aici, am recurs pe alocuri și la informația arheologică. Chiar dacă sursele istorice indică etnicul unor comunități sau persoane, ele nu pot fi folosite decât generic. Aceasta deoarece în intervalul cronologic studiat și nu numai, în fiecare comunitate trebuie să fi existat și persoane de altă etnie, chiar dacă în număr mai mic (fie funcționari, fie clerul, militari, diverși meșteșugari, robi folosiți la diverse munci, etc.). Cel mai important segment al cercetării arheologice, pe care îl consider ca fiind relevant pentru acest subiect este cel care se leagă de practicile funerare. Prin analiza necropolelor, a mormintelor în grupuri sau izolate, descoperite într-un anumit areal dat, prin comparație cu teritoriile vecine sau chiar mai îndepărtate, și pe un segment cronologic mai larg, se pot identifica grupuri de populație cu o anumită cultură materială și spirituală. Chiar dacă există și excepții de la o necropolă la alta (și este normal să fie așa), putem măcar departaja între diversele populații sau influențele pe care acestea le-au suferit la un moment dat din partea altor grupuri de populație învecinate sau state, în mod voluntar sau nu. De asemenea, putem departaja și care sunt aceste influențe, unde și cât timp s-au manifestat. De aceea voi prezenta și unele concluzii legate de existența câtorva orizonturi funerare atestate în Banat în secolele IX-XII, care întregesc imaginea asupra etniilor de aici.

Un alt scop al articolului este acela de a sistematiza informația existentă cu privire la populațiile atestate în Banat, ritul și ritualurile funerare practicate în teritoriul dintre râurile Mureș, Tisa, fluviul Dunărea și Munții Carpați (numit de noi convențional Banat, denumire încetățenită pentru acest spațiu, încă din secolul al XVII-lea, de către administrația austriacă și organizată administrativ în secolul XVIII; până atunci acest spațiu geografic este cunoscut ca fiind o parte din ceea ce istoriografia maghiară îl numește Ungaria sudică). Un alt obiectiv este acela de a avea o imagine sintetică asupra repartiției diverselor grupe de populație, prin prisma documentelor și a practicilor funerare din acest spațiu în intervalul cronologic al secolelor X-XII. Opțiunea mea a fost și aceea de a vedea, în măsura în care este posibil pentru secolul al IX-lea, pe ce fond se grefează pătrunderea populațiilor de stepă pătrunse în Bazinul Carpatic în anul 896 p. Chr. Intervalul cronologic studiat, după cum se observă, este cuprins între două mari momente,

foarte importante pentru istoria regiunii în cauză. Primul dintre ele este marcat de căderea celui de-al doilea Chaganat avar la începutul secolului IX, iar al doilea de căderea graniței Imperiului Bizantin la Dunărea mijlocie și înființarea Banatului de Severin (1230-1231).

Deși în Evul Mediu unitățile administrative din nordul său, comitatele Arad și Cenad se întindeau și la nord de Mureș, se poate observa cu destulă ușurință la nivelul culturii materiale și chiar al unor practici funerare că existau în anumite intervale cronologice diferențe între zona de la nordul și cea de la sudul acestui râu. Aceasta se referă la practici funerare aparte constatate cu predilecție în Banat, anume modul de depunere a defuncțiilor în groapă, și lipsa unor tipuri de amenajări a mormintelor care au fost întâlnite în jumătatea nordică a comitatelor Cenad și Arad. În parte aceleași observații se pot aduce și spațiului de la vest de Tisa, cu deosebirea că aici au mai fost semnalate podoabe de tradiție bizantină. La sudul Dunării situația este oarecum similară. Aici se observă în special lipsa mormintelor cu ofrande de oase de cai (exceptând regiunea Srem). Comparativ cu Oltenia vecină, diferențele sunt din nou vizibile la nivelul culturii materiale. Anumite similitudini, pe diverse segmente cronologice, cu spațiile vecine se pot observa și sunt firești, dar pe ansamblu, Banatul, în limitele geografice alese de către mine se individualizează prin aspecte aparte, sesizabile din punct de vedere al obiceiurilor funerare. În mod normal, în spațiul ales pentru studiu au existat în diverse perioade istorice influențe mai mari în anumite regiuni din partea anumitor populații. Astfel, în secolul X, în partea de NV a Banatului se constată prezența unui mare număr de necropole ale orizontului stepic, față de alte zone. Acestea făceau parte din zona marginală a unui posibil centru de putere situat în spațiul dintre râurile Mureș (în sud), Criș (în nord) și bazinul mijlociu al Tisei. Pentru secolele XI, XII și începutul secolului XIII situația este similară pentru partea de est a Banatului unde se constată un mare număr de necropole din orizontul sud-dunărean 2. Acestea din urmă la acea dată erau în afara regatului ungar sau în zona sa de graniță din sud. Orizontul de necropole menționat demonstrează că deși la începutul secolului XI au fost foarte probabil expediții maghiare în regiune (un argument ar putea fi și existența spadelor date din punct de vedere tipologic la sfârșitul secolului X și începutul celui următor și descoperite în regiuni strategice din partea montană, ca de exemplu la *Orșova* și *Sasca Montană*), aceștia nu au reușit să se mențină aici ori, nu au avut un interes economic direct la acea dată asupra porțiunii montane. Ca un argument al acestei afirmații îl constituie lipsa necropolelor populației stepice din perioada descălecatului, ele fiind întâlnite doar până la limita primelor dealuri, pe linia *Vrșac*, *Voiteni*, *Timișoara*.

Sursele istorice pentru secolul IX

Studiile de specialitate cu privire la etnic sunt contradictorii și în anumite situații au un caracter mai mult ipotetic. Ca o caracteristică generală este o atitudine

cu accente naționaliste de netăgăduit. Istoricii care s-au ocupat de analiza surselor documentare¹, lasă să se întrevadă prezența unui amestec de diferite populații.

După căderea celui de-al doilea Chaganat avar, ca urmare a conflictelor cu Imperiul Carolingian, teritoriul Banatului a fost luat în stăpânire de către Primul Țarat Bulgar². Asupra populațiilor de aici, sursele documentare nu sunt explicate pentru secolul al IX-lea. Putem doar bănuși prezența unor populații amestecate. În acest sens, cercetările arheologice sunt dovada cea mai relevantă.

Astfel, în secolul al IX-lea (822 p. Chr. și 824 p. Chr.) sunt atestați *pradenecenti* (sau *marvani* ori *merehani*, trib slav) în conflict cu bulgarii care îi atacaseră³. Din 824 p. Chr., odată cu menționarea atacării acestora, în Banat este atestată și prezența *bulgarilor*, vorbitori ai limbii onogure (türccica)⁴. În 827 bulgarii supuseseră slavii din sudul Pannoniei⁵. Alături de aceștia, în primii ani ai secolului al IX-lea s-a considerat că, mai pot fi întâlnite și elemente avare târzii și romanice⁶. Anumiți istorici maghiari consideră că, la pătrunderea ungarilor în Bazinul carpatic, în zona Banatului se găseau elemente bulgaro-slave și, poate, unele rămășițe bulgaro-türce din timpul stăpânirii avare. Această teorie a fost argumentată, printre altele, și prin păstrarea unor hidronime bulgaro-türce precum cea a râului Caraș⁷. Ideea existenței unor elemente bulgare în Banat este preluată și de către o parte a cercetătorilor români⁸. Alți istorici români consideră că nu este exclus să fie vorba și de elemente avare târzii⁹, iar alții cred, la rândul lor, că

¹ Gy. Györfy, *Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza*, I, Budapesta, 1962, III, Budapesta, 1987, Al. Madgearu, *Geneza și evoluția Voievodatului bănățean din secolul al X-lea*, SMIM, 16, 1998, p. 194-196, I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 117-130, Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 50-51, 81-87, Cs. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta, 1991, p. 98-120, A. Pálóczi-Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapesta, 1989, p. 32, 33, 57, 58, 63, R. Popa, *Caransebeș și districtul său românesc în secolele X-XIV*, SCIVA, Tomul 40, 4, 1989, p. 353-376, D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, Gh. Vinulescu, *Privilegiile districtelor românești din Banat, Fraților Alexandru și Ioan Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 869-876, V. Achim, *Banatul în evul mediu*, București, 2000, Fr. Pesty, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, Fr. Pesty, *A Szörény bánság és Szörény vármegye története*, Budapesta 1878, Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, III, 1882, IV, 1883, Budapesta, Z. Păclășianu, *Vechile districte românești de peste munți*, RIR, 13, fasc. 3, 1943, p. 21-25, Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I-a. Principatele Române. Originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 56 și bibliografia privitoare la români, organizarea lor, confesiune etc.

² E. Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale. 985-1526.*, Cluj-Napoca, 2006, p. 33. În volumul *Descrierea Europei Orientale (1308)*, Geograful Anonim, menționează, referindu-se la Imperiul Bulgar (probabil Primul Țarat, că prin mijlocul său trece fluviul Dunărea.

³ Al. Madgearu, *art.cit.*, p. 194-195.

⁴ E. Pál, *art.cit.*, p. 35.

⁵ V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XII*, Iași, 1999, p. 50.

⁶ A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995, p. 99.

⁷ Gy. Györfy, *Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza*, Budapesta, III, 1987, p. 470.

⁸ I. A. Pop, *art.cit.*, p. 118.

⁹ M. Rusu, *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transsylvania in the 9th-11th centuries*, în *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations*

numele Caraș a fost dat de către populația pecenegă¹⁰. S-a avansat, de asemenea, ipoteza că elemente avare târzii au existat și după înfrângerea lor de către franci, mai ales la est de Tisa¹¹.

Arheologia cu privire la secolul IX

Informația arheologică pentru acest interval cronologic este extrem de sumară și lacunară. Cele câteva morminte descoperite, fie în grupuri, fie izolate nu sunt relevante pentru a defini clar anumite orizonturi funerare (*Deta, Uivar, Orșova, Pavliš-Kudeliște, Nikolinci*¹²). O altă problemă care se pune este legată de cronologia pieselor și constă în faptul că o bună parte a lor pot fi datate și în cursul secolului al X-lea.

Studiile de specialitate vin să ateste exclusiv practicarea inhumăției¹³. Din punct de vedere al ritualului funerar, imaginea care se desprinde este aceea a unei dezorganizări aproape generalizate pentru regiunea de câmpie. Defuncții erau îngropați în mici grupuri, cu orientări diferite (poate fi cauzat și de stadiul cercetării). Piese utilizate nu sunt nici ele relevante pentru un orizont funerar anume. Cele mai multe complexe funerare nu dispun de inventar arheologic sau sunt susceptibile de practici funerare păgâne (prezența cuțitelor, ofrande alimentare cu sau fără recipient ceramic). Nici autorii cercetărilor, dată fiind situația din teren nu au reușit să se pună de acord asupra unei cronologii clare a mormintelor. Cert este însă că ele nu pot fi atribuite nici avarilor (cu practici funerare distincte și ale căror necropole sunt bine cunoscute în general), nici populațiilor de stepă pătrunse în Pannonia la sfârșitul secolului IX. Aceste practici funerare par a caracteriza intervalul cronologic cuprins între căderea celui de-al doilea Chaganat avar și pătrunderea unei alte populații stepice, anume triburile maghiare și sateliții lor și poate chiar anumite comunități din secolul X. Doar unele morminte, ca cele de la *Nikolinci* își găsesc analogii în cele ale bulgarilor de pe Volga¹⁴.

Chiar și acele posibile necropole de tip Kötllach (*Deta*) din cauza unei cercetări foarte sumare nu putem fi siguri asupra datării ei (secol IX sau prima

on the Territory of Romania, p. 204, A. Bejan, *Necropola de la Dudeștii-Vechi-Bucova IV. O posibilă reevaluare a descoperirilor*, SIB, 17-18, 1993-1994, p. 681, I. A. Pop, ibidem, p. 118.

¹⁰ P. Binder, *Contribuții la geografia istorică a Banatului de Severin*, "Studii. Revistă de istorie", Tom 21, 4, 1968, p. 629.

¹¹ M. B. Szőke, *The Question of Continuity in the Carpathian Basin of the 9th Century A.D.*, *Antaeus*, 19-20, 1990-1991, p. 145-157.

¹² S. Oța 2004, *Orizonturi funerare în Banatul istoric (secolele X-XIV)*, teză de doctorat aflată în manuscris la Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, cuprinde bibliografia arheologică aferentă pentru toate localitățile din Banat, menționate în articolul de față.

¹³ Din punct de vedere al ritului de înmormântare, pentru intervalul cronologic al secolelor IX-XII pe întreg teritoriul Banatului nu sunt cunoscute decât morminte de inhumăție. Incinerăția nu a fost atestată ca practică funerară.

¹⁴ J. Živković, *Some New Discoveries in South Banat*, *RAD*, "Muzeja Vojvodine", 39, 1997, p. 143-154.

jumătate a celui următor, deoarece chiar și în zona lor de origine au încetat să mai existe după primele decenii ale secolului X¹⁵).

Situația se prezintă oarecum diferit pentru linia Dunării sau din apropierea ei, dar din păcate cercetarea arheologică lasă mult de dorit. Piese recuperate, foarte probabil din complexe funerare, sunt de influență bizantină, probabil reproduceri ale meșteșugarilor din teritoriul Primului Țarat Bulgar (*Banatska Palanka*¹⁶, *Orešac-?*¹⁷, *Orșova*¹⁸, *Pančevo*¹⁹). Practicile funerare de aici sunt însă complet necunoscute. Singurele repere sunt câteva necropole cercetate pe malul sudic al Dunării, contemporane lor (pe baza pieselor recuperate din morminte, multe identice pe ambele maluri ale fluviului), datate în secolele IX-X. La sudul Dunării, aceste necropole sunt exclusiv de inhumație, cu mormintele în șiruri și cu piese de influență bizantină, în mari cantități. Lipsesc mormintele cu arme și ofrande de cai, ori piese de armament și harnașament. Defuncții sunt depuși așezați pe spate, cu brațele flectate din cot cu palmele aduse pe clavicule, pe abdomen sau torace. Mai rar se observă depunerea brațelor pe lângă corp sau cu palmele aduse pe bazin. Având în vedere aceste caracteristici, cred că putem vorbi și pentru malul nordic al Dunării de existența unor comunități în secolele IX-X similare cu cele existente pe teritoriul Primului Țarat Bulgar (regiunea sa de vest). Din punct de vedere etnic nu putem spune nimic cu certitudine pentru acest interval, ci doar faptul că pot fi și slavi și romanici, inclusiv în amestec cu resturi de populație turcică veche. Practicile și tradițiile funerare amestecate ne îndreptătesc să formulăm o asemenea concluzie. Cultura materială sud-dunăreană și practicile funerare s-au păstrat cel mai probabil până la începutul secolului XI în teritoriile nord-dunărene. La sfârșitul secolului XI se remarcă pătrunderea unor piese de tradiție bizantină, altele decât cele întâlnite în perioada precedentă (secolul IX - începutul secolului XI). În mod normal, anumite tehnici și modele de podoabe au rămas în uz, dar cele mai multe sunt stilistic și chiar ca dimensiuni diferite.

Sursele istorice cu privire la secolul X

Un eveniment, considerat important în istoria Banatului, îl constituie menționarea formațiunii politice prestatale condusă de Glad²⁰. Asupra acestui subiect interpretările sunt fie de contestare a existenței sale, fie de susținere totală. Stăpânirea lui Glad în spațiul dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Munții Carpați este

¹⁵ C. Cosma, *Morminte din secolele IX-X p. Ch. descoperite la Zalău (Jud. Sălaj)*, "Ephemeris Napocensis", 4, 1994, p. 327.

¹⁶ S. Barački, M. Brmbolić, *Degréde recherches faites sour les localités médiévales dans la région du Banat septentrional, RAD*, "Muzeja Vojvodine", Novi Sad, 39, 1997, 1997, p. 211.

¹⁷ Cs. Bálint, *op.cit.*, 1991, p. 106, Pl. XXXIII. a. 7, p. 224.

¹⁸ *Idem*, p. 245.

¹⁹ *Idem*, p. 240, Pl. LXII. a. 17, p. 246.

²⁰ G. Popa-Lisseanu, *Secretarul Anonim al regelui Bela, Faptele Ungurilor*, București, 1934, p. 83, 110. Este de precizat că această cronică este singura care atestă ducatul lui Glad, ceea ce a determinat mari dubii cu privire la existența unui voievodat în Banat la începutul secolului al X-lea.

cunoscută doar dintr-o sursă documentară târzie, din secolul al XII-lea (Anonymus). Asupra autenticității cronicii cu privire la existența unei formațiuni politice prestatale condusă de către Glad nu vom insista, problema fiind larg dezbătută în literatura română de specialitate²¹ și nu numai. Pornind de la *Cronica Notarului Anonim*, au fost făcute diverse speculații cu privire la etnicul populațiilor din Banat la acea dată. Asupra grupelor de populație care se aflau în această regiune informațiile istorice sunt ambigue, dacă excludem lucrarea lui Anonymus. Aceasta cu atât mai mult, cu cât nici din alte surse istorice aici nu a fost menționată așezarea vreunui trib maghiar sau kabar anume. Dintre toate numele căpeteniilor confederației de triburi din stepele nord-pontice pătrunse în Pannonia, în Banat s-a păstrat doar acela al lui Tarhos (azi localitatea *Taras*)²², pe Tisa. Din păcate, în momentul de față data pătrunderii acestor populații în spațiul studiat nu se poate cunoaște precis doar prin intermediul surselor istoriografice. Nu este totuși exclus ca maghiarii, care au organizat expediția în Imperiul Bizantin în 934, să fi plecat, măcar în parte, din colțul de NV al Banatului. Aceasta poate ridica un nou semn de întrebare asupra veridicității lucrării lui Anonymus cu privire la atacarea spațiului dintre Mureș, Tisa și Dunăre de către unguri. O altă ipoteză propusă de istoricii români este aceea că Glad și-ar fi avut formațiunea prestatală în jumătatea de sud a Banatului și nu a fost, prin urmare, foarte afectat în urma raidurilor maghiare²³.

Pe de altă parte, trebuie făcută o departajare între diferitele zone din Banat în ceea ce privește așezarea ungarilor și a sateliților lor. Constatăm că Anonymus nu a făcut nici o referire la zona de munte a Banatului, fapt semnificativ cu privire la limita până la care au pătruns spre est ungurii conduși de Zuardu, Cadusa și Boyta. Același aspect a fost omis și de alți cronicari. Pentru analiza subiectului trebuie însă dezbătute câteva elemente de geografie istorică, cu privire la localizarea toponimului *Vrscia*, menționat de Anonymus. Problema pleacă de la două elemente foarte simple. Primul dintre ele pornește de la faptul că în literatura istorică din România s-a considerat că *Vrscia* ar fi numele vechi al *Orșovei*, fără a se aduce vreun argument serios în acest sens²⁴. Identificarea localității *Vrscia* cu *Orșova* s-a realizat mai degrabă din dorința unor istorici români de a extinde stăpânirea lui Glad cât mai mult spre est pentru a argumenta proporțiile acesteia. Și acesta a fost însă un nou argument oferit istoriografiei maghiare pentru a demonstra cât de mult pătrunseră ungurii spre

²¹ Al. Madgearu, *Gesta Hungarorum* despre prima pătrundere a ungarilor în Banat, "RI", Serie nouă, tomul 7, 1-2, 1996, p. 5-22, *idem*, p. 8-13, 1998, p. 191-207, I. A. Pop, *op.cit.*, p. 112-120, A. Bejan, *op.cit.*, p. 104-112, Fl. Bizerea, M. Bizerea, Localizarea așezărilor din Banat consemnate în *Gesta Hungarorum*, SIB, 5, 1977 (apărut 1978), p. 1-16, Șt. Pascu, *op.cit.*, p. 29, 44, 51, 57, D. Țicu, *op.cit.*, p. 495-496, V. Spinei, *Migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-X*, "Arheologia Moldovei", 13, 1990, p. 127 etc.

²² V. Spinei, *op.cit.*, p. 139, 141, Fig. 5/ 2.

²³ Al. Madgearu, *op.cit.*, p. 202.

²⁴ Această identificare a fost propusă de către G. Popa-Lisseanu, preluată mai apoi de o bună parte a istoriografiei românești.

zona montană în veacul X. Al doilea element constă în faptul că pe teritoriul *Orșovei* au fost făcute descoperiri arheologice de o anumită factură, considerate la un moment dat ca fiind de sorginte maghiare. Ultimele cercetări demonstrează însă că există numeroase semne de întrebare asupra datării lor, a locului de descoperire și a posibilității de a atribui piesele din punct de vedere etnic maghiarilor. În acest din urmă caz, problema constă în faptul că între timp s-a stabilit că des-invocatele piese fie nu corespund ca datare primei jumătăți a secolului X (spada)²⁵, fie nu sunt piese tipic maghiare (cerceii)²⁶, ori că locul lor real de descoperire este un altul (pentru piesele de centură), în nici un caz însă localitatea menționată²⁷. Faptul că *Vrscia* nu trebuie confundată cu *Orșova* a făcut și subiectul unor articole de geografie istorică, în care aceasta este demonstrat cu argumente demne de luat în considerare²⁸. Descoperirile arheologice din orizontul stepic pledează pentru identificarea *Vrsciei* la *Vrșac*²⁹ și se pot data la mijlocul secolului X, deci ar putea susține o eventuală prezență maghiară acolo. Întinderea formațiunii prestatale conduse de Glad este greu de precizat în acest stadiu al cercetării. Ceea ce se poate spune este că există similitudini între cultura materială întâlnită pe linia Dunării pe parcursul secolului IX și în prima jumătate a celui următor dacă avem în vedere piesele de podoabă descoperite la *Pančevo*, *Banatska Palanka*, *Vatin*³⁰ și *Orșova*. Descoperirea în partea de câmpie a Banatului unor morminte atribuite unei populații stepice, în apropierea sau chiar în o parte a localităților enumerate mai sus (*Pančevo*, *Vatin*) și care se datează în cursul secolului X, poate duce la interpretarea că ele pot aparține maghiarilor (generic vorbind) care s-au așezat acolo după înfrângerea lui Glad. Faptul că în *Cronica* lui Anonymus nu apare descrisă decât zona de câmpie a Banatului, la care aş adăuga faptul că morminte ale unei populații stepice lipsesc în partea montană a regiunii studiate, ne oferă o imagine destul de clară asupra zonei de interes a maghiarilor chiar în veacul XII (când scrie Anonymus)³¹. Deși stabiliți

²⁵ R. R. Heitel, *Der Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, "Dacia", N.S., 38-39, 1994-1995, p. 430, L. Kovács, A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből, *CAH*, 1994-1995, p. 172.

²⁶ K. Mesterházy, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben II*, *FA*, XLII, 1991, p. 150, 160, Fig. 3/8-11, p. 153, 154.

²⁷ I. Fodor & colaboratorii, *The Ancient Hungarians*, Budapesta, 1996, p. 345.

²⁸ Al. Madgearu, *RI*, SN, tomul 7, 1-2, 1996, p. 5-22, Fl. Bizerea, M. Bizerea, *op.cit.*, p. 4-6.

²⁹ G. Fehér, K. Éry, A. Kralovánszky, *A közep-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter, RégTan*, 2, 1962, p. 84, Cs. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta, 1991, p. 260, N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog I*, Novi Sad, 1989, p. 43, I. Fodor, *Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci es tiszasüly korong*, *FA*, 31, 1980, p. 194-195, L. Kovács, *Bemerkungen zur Arbeit von N. Stanojev: Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog I*, *ActaArchHung*, 43, 1991, p. 422.

³⁰ Cs. Bálint, *op.cit.*, p. 261.

³¹ Pentru regiunea montană a Banatului nici măcar în secolul al XII-lea nu dispunem de documente emise de cancelaria regală sau alte foruri cu atribuții în emiterea de documente care să aparțină regatului ungar.

în Câmpia Banatului, grupele de populație stepică, par să nu fi fost interesate în mod deosebit de zona montană până în anii '30 ai secolului XIII, când a fost creat Banatul Severinului.

Deosebit de însemnată este însă stabilirea faptului dacă în spațiul studiat diverse elemente kabare sau chiar maghiare s-au așezat izolat, într-o formă sau alta, și aproximativ când.

Din păcate făcând apel doar la sursele documentare, nu se pot face afirmații cu privire la ponderea etnică în teritoriu a populației nici înainte, nici după așezarea ungarilor. Dacă organizarea slavilor din Banat din secolul IX s-a păstrat și la începutul celui următor, înseamnă că aceștia trebuie să fi fost organizați în comunități mai mici sau mai mari la conducerea cărora se aflau anumiți lideri locali.

Alte surse, ca de exemplu lucrarea *Anonymi Geographi Descriptio Europae Orientalis*³² sau *Cronica lui Nestor*³³ precizează faptul că, la venirea ungarilor în Pannonia, românii au fost alungați și s-au refugiat în Balcani, acolo rămânând doar ungurii și slavii. Acest argument ar fi de natură să susțină parțial teorii ale unor istorici maghiari, conform cărora la venirea lor, ungurii au găsit aici elemente slave și bulgaro-turce. În ce măsură se vor fi refugiat în masă românii în Balcani rămâne o problemă discutabilă. O deplasare a lor nu trebuie cu totul exclusă, dar nici absolutizată. Mai degrabă această populație ar trebui căutată în zona montană a Banatului (am făcut această apreciere deoarece în lucrare este vorba despre Banat, nu despre Crișana sau Transilvania), și nu neapărat la sudul fluviului. Acest fapt a fost subliniat și de către V. Achim³⁴ și R. Popa³⁵. Analizând problema, în acest stadiu, doar prin intermediul unui tip de surse, nu poate fi găsit un răspuns clar, ci mai degrabă o soluționare ipotetică. Sursele mai târzii cu privire la așezarea ungarilor în Pannonia, ca de exemplu *Cronica ungarilor* a lui Simon de Keza (sfârșitul secolului XIII), precizează după descrierea locului de așezare al celor șapte triburi că celelalte populații satelite au ocupat restul teritoriului după cum au dorit³⁶.

La mijlocul aceluiași secol, sunt atestați din nou *ungurii* de la Podul lui Traian³⁷. Spre vest de acest punct sunt amintite *peste tot așezări turcești care au primit numiri după râurile care curg pe acolo* (Timiș, Tutis, Mureș, Criș, Tisa). Lipsa descoperirilor arheologice care ar putea fi atribuite lor, ne fac să credem că ar putea fi vorba cel mult de un control formal al zonei, iar nu de o prezență efectivă a ungarilor acolo (este vorba de regiunea montană a Banatului). Existența unei circulații monetare intense în zonă, știut fiind faptul că ungurii nu foloseau moneda decât ca obiect de podoabă, atestă însă prezența unei alte populații, obișnuită cu utilizarea ei. În acest caz trebuie însă realizate departajări între prezența monedei

³² Șt. Pascu, *op.cit.*, I, p. 48, G. Popa-Lisseanu, *op.cit.*, 1934, p. 17, 42.

³³ Șt. Pascu, *op.cit.*, I, p. 49, G. Popa-Lisseanu, *op.cit.* 1935, p. 46-47.

³⁴ V. Achim, *op.cit.*, p. 139.

³⁵ R. Popa, *art.cit.*, p. 354.

³⁶ G. Popa-Lisseanu, Simon de Keza, *Cronica ungarilor*, București, 1935, p. 88-89.

³⁷ Constantinus Porphyrogenetus *Fontes II*, p. 40, 25-44, 666-667.

perforate (utilizată în secolul X ca podoabă) și a celei folosite pentru operațiuni de vânzare-cumpărare. Informația cu privire la granița bizantino-maghiară este prețioasă și din alt punct de vedere, anume datorită faptului că prin această lucrare bizantină se confirmă indirect supoziția că spațiul dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați era la acea dată deja ocupat de către unguri sau sateliții lor. Din păcate, nu știm ce s-a întâmplat cu populația care a fost găsită de aceștia la venirea lor, anume dacă și-a părăsit așezările sau a rămas pe loc, ori dacă s-au înregistrat procese diferențiate de la o zonă la alta.

Potrivit lui Constantin Porphyrogenetul, la mijlocul secolului X prezența maghiară în Banat era deja un fapt împlinit³⁸. Analizând sursele literare din acea perioadă, istoricul american de origine maghiară, Imre Boba³⁹, susține că trebuie făcute departajări între diferitele grupări de populație pătrunse în Pannonia la sfârșitul secolului IX. Astfel a ajuns la concluzia că populația menționată de Constantin Porphyrogenetul este una türccică, presupunând că poate fi vorba de kabari. Deci, la Dunăre, în Banat se localizează populația kabară. Teoria sa poate fi luată în considerare strict ca o ipoteză de lucru, nu în mod necesar ca un fapt foarte exact. Aceasta deoarece din secolul X sunt atestate în Banat toponime de locuri derivate din numele celor șapte triburi maghiare, iar informația cu privire la prezența kabară este strict generică, nu foarte exactă. Mai mult decât atât, Pannonia a fost luată în stăpânire treptat, nu dintr-o dată. Toponimia derivată din numele de triburi sau căpetenii, dispusă și ea amestecat, relevă faptul că pătrunderea maghiară aici, rămasă stabil în numele de locuri s-a petrecut la o dată când unitatea triburilor s-a spart. Faptul că s-au păstrat aceste toponime amestecate demonstrează și că ele datează de la o dată la care ei s-au stabilit efectiv în aceste teritorii. O dispunere a lor pe hartă arată că ei s-au așezat relativ grupat, în câteva locuri din partea de câmpie a Banatului.

Pentru primii 30 de ani ai secolului X, încercarea de a stabili o dispunere teritorială a diverselor etnii strict pe baze documentare nu credem că are temei. Situația este similară pentru o bună parte a Banatului și în secolele următoare (XI și XII), când informația, deși mai bogată, are însă numeroase lacune. Pentru primele secole ale Evului Mediu, acest tip de investigare a spațiului studiat are șanse minime de reușită. Cea mai realistă departajare ar trebui realizată pe structuri sociale, așa cum o arată și documentele. La fel ca și pentru celelalte regiuni ale Ungariei medievale, pentru această perioadă trebuie abandonată studiarea primordială a etnicului, urmând a fi avute în vedere mai degrabă populația Regatului și structurile ei.

Din a doua jumătate a secolului al X-lea situația etnică pare să fi luat o altă turnură, cel puțin pentru zona de câmpie a Banatului. Scrierea călugărului italian

³⁸ P. Váczy, *The Byzantine Emperor Constantine VII Porphyrogenitos and the Saga of the Hungarian Conquest*, "Antaeus", 19-20, 1990-1991, p. 255.

³⁹ I. Boba, *Ethnogenesis of the Hungarians and their Settlement in the Danubian Basin in the Late Ninth Century*, "Mitt.Arch.Inst.", 1, 1971 (apărut 1972), p. 168, 170.

Bruno de Querfurt, care a călătorit în părțile sudice ale Ungariei în 1003⁴⁰, pare să confirme cea ce scrisese Constantin VII Porfirogenetul, anume că aici existau deja așezări ale ungurilor negri (considerați de către unii istorici ca fiind kabarii). Aceasta nu exclude însă prezența altor comunități etnice, ci poate însemna faptul că misionarul italian s-a ocupat de ungurii negrii și nu de convertirea altor etnii, care erau deja creștine.

Cândva, probabil spre sfârșitul secolului al X-lea, la o dată care momentan ne scapă, spațiul dintre Criș, Tisa, Dunăre și Carpați a ajuns sub conducerea lui Ahtum. Teritoriul aflat sub controlul său se întindea de la râul Criș în nord, conform cronicilor. Dacă acest fapt a fost real, atunci se poate susține preluarea unui spațiu în care exista o numeroasă populație maghiară și kabară sau de origine turcică, dar numai prin prisma cronicii lui Anonymus.

După incursiunile maghiarilor din prima jumătate a secolului X și stabilirea lor în aceste teritorii, se constată că în zonele cucerite s-au constituit noi formațiuni, unele cu caracter prestatal. Acestea au avut tendința de a se desprinde de puterea centrală, în funcție de interesele economice ale regiunilor în care s-au constituit, mai precis Transilvania și Banat. Un astfel de caz îl constituie populația din Banat, aflată sub conducerea lui Ahtum, care stăpânea o zonă întinsă, de la Dunăre până la râul Criș⁴¹. În aceste condiții, noua cucerire maghiară de la începutul secolului al XI-lea a dus la interpretări foarte diverse⁴². Pentru istoriografia maghiară, Ahtum nu este altceva decât o căpetenie maghiară sau turcică revoltată sau cu tendințe de independență față de puterea centrală, care trebuia adusă la ascultare față de nou înființatul Regat, în timp ce pentru istoriografia românească el a fost transformat în erou național care s-a opus cuceririi regatului ungar⁴³. În mod cert, la sfârșitul secolului al X-lea și la începutul celui următor, în fostele teritorii în care s-au așezat maghiarii la începutul secolului X, dar și pe un fond de populație preexistentă, în condițiile în care populația maghiară suferă transformări importante de natură economică, religioasă și structurală, are loc un proces de formare a unor noi căpetenii sau lideri care nu se mai simt neapărat legate de puterea centrală și care își manifestă tendințele de independență. În teritoriile lor existau și o aristocrație, aflată în relații de rudenie cu căpetenia centrală sau cu viitorul rege,

⁴⁰ Gy. Györffy, *op.cit.*, III, p. 310, 471. Ungurii negri sau kabarii s-a considerat că pot fi surprinși și pe baza unor toponime din sudul Banatului, precum cele ale triburilor-Tarján, Jenő, Varsánt, Temes Székely. Acestora li se adaugă alte nume de așezări care au luat ființă în timpul lui Taksony și care se leagă de o populație turcică precum Kulpin și Berend.

⁴¹ E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, "Ziridava", 6, 1976, p. 89-116.

⁴² Al. Madgearu, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, "Banatica", 12, 2, 1993, p. 5-12.

⁴³ Aș dori să ofer doar câteva exemple pentru a argumenta afirmația mea asupra acestei probleme: Șt. Pascu, *op.cit.*, I, p. 29, 36, 37, 40, R. Popa, *Rezistența voievodatelor Bihorului, Transilvaniei și Banatului împotriva invaziilor*, în *Istoria militară a poporului român*, 1984, p. 281, I. A. Pop, *op.cit.*, p. 112-120, A. Bejan, *op.cit.*, p. 106-109, E. Glück, *op.cit.*, p. 93.

Ștefan I. Între aceste elite, mai mult sau mai puțin influente, au apărut anumite animozități, alimentate pe de o parte de raporturile dintre ele, iar pe de alta de eventualele câștiguri materiale în cazul în care regele ar fi obținut victoria împotriva lui Ahtum. Un astfel de caz concret a fost Chanadin, nepot al regelui, stabilit în teritoriul controlat de către Ahtum, deci oficial supus al acestuia, în momentul în care căpetenia din Banat manifesta tendințe de independență față de Vaik (mai apoi devenit regele Ștefan I). Societatea din aceste teritorii, destul de eterogenă, dar probabil în curs de omogenizare la nivel microregional, se autohtonizează din punct de vedere al populațiilor de stepă. Acest aspect se observă foarte bine mai cu seamă din modul în care reacționează în fața unui atac considerat extern. În primul rând, populația nu își mai părăsește teritoriul asemenea unei populații de stepă, ci învinsă fiind, rămâne în același spațiu. Faptul că societatea turistică (maghiari, kabari etc.) se sedentarizase, în bună parte se poate vedea prin comparație cu cea cumană, care a reacționat în cu totul alt mod în momentul în care a fost înfrântă la lacul Hod, în 1280. În urma acelei înfrângeri, o parte din cumani, în special tribul Borchool, a părăsit Ungaria. Din acel moment, de la începutul secolului XI, putem vorbi despre populația maghiară ca fiind deja una care devenise autohtonă și se sedentarizase în Câmpia Banatului.

Toponimia

Faptul că ungurii au pătruns și s-au stabilit în Banat încă din secolul X a fost demonstrat prin existența toponimelor tribale maghiare. Prezența maghiară în secolul X este atestată și prin toponime derivate din cele ale triburilor sau de la căpetenii atestate în secolul X, ca de exemplu *Jenő* (la nord de localitatea *Voila*⁴⁴, pe Timișul inferior, la nord-nord est de mlaștina Igan), *Nyék* (la sud de *Ghertenis*, lângă pâraul Fizeș), *Terjén* (la nord-nord est de *Voila*⁴⁵, în apropierea Tisei, la est de *Csóka* în partea nordică a mlaștinei Igan⁴⁶, la sud de Mureș, în partea de sud-vest a *Aradului* medieval), *Kér* (pe malul stâng al Tisei, la sud sud-vest de *Terjén*)⁴⁷, la sud-est de *Aradul* medieval, *Ürs* (pe râul Aranca), *Keszi* (la sud de Mureș și de *Păuliș*), *Gyarmat* (la nord-est de *Timișoara*). Trebuie remarcat faptul că aceste toponime provin exclusiv din zona de câmpie a Banatului, în bună parte în apropierea unor zone strategice precum regiunea *Pančevo*, *Timișoara*, *Semlacul Mare*. Faptul că sunt prezente doar la câmpie, până la linia primelor dealuri, demonstrează, pe de o parte, că în secolul X pătrunderea maghiarilor nu a afectat zona de munte, iar, pe de alta, că, în momentul în care Banatul montan a fost integrat Ungariei, existența numelor tribale nu mai avea o valoare deosebită, astfel încât acestea să se constituie în toponime, așa cum a fost în cursul secolului X⁴⁸.

⁴⁴ Gy. Györffy, *op.cit.*, III, p. 308, 309.

⁴⁵ *Idem*.

⁴⁶ *Ibidem*, III, p. 308, 309, 471.

⁴⁷ *Idem*, I, p. 837, 838.

⁴⁸ A. Kiss, *Die Bayern und ihre Nachbarn*, 2, Viena, 1985, Harta 24.

Un alt aspect interesant al problematicei îl constituie diversitatea mare de toponime derivate din nume tribale cu origine în stepele nord pontice. Fenomenul este larg răspândit în aproape toate teritoriile în care au pătruns maghiarii. Aceasta vine încă o dată să confirme faptul că așezarea maghiarilor într-o anumită regiune nu s-a realizat pe triburi, ci din marile triburi s-au desprins grupări mai mici care au ocupat anumite teritorii, în funcție de interesele lor economice. Această desprindere a unor mici grupări din vechile triburi trebuie să se fi produs cel mai târziu în a doua jumătate a secolului X. Nu cunoaștem însă și repartitia teritorială a celorlalte populații care i-au însoțit pe maghiari în anul 896, deoarece nici o cronică nu amintește acest fapt. Cel mai probabil, în Banat s-au așezat, inițial, cu preponderență alte populații turcice, iar nu grupări din cele șapte triburi.

Problemele arheologiei funerare ale secolului X

Din punct de vedere funerar, în cursul secolului X sunt semnalate noi grupe de populație și tipuri de necropole. Unele este posibil să își fi avut începuturile inclusiv în secolul IX, altele au fost înființate în secolul X și au continuat în parte și în următorul.

O posibilă grupă de morminte o reprezintă cele de tip Kötllach, atribuite fie slavilor, fie romanicilor, ori amestecului celor două grupe de populație (o singură descoperire la *Deta*)⁴⁹. Din păcate informația este extrem de lacunară, fără prea mari posibilități de interpretare. Posibilitatea ca piesa să fie un import bizantin din regiunea balcanică este destul de mică, astfel de piese fiind descoperite în mare majoritate în aria culturii Kötllach. Cercei cu pandantiv în formă de semilună există în mari cantități și la sudul Dunării, dar tehnica emailării aici a fost mai puțin utilizată pe acest tip de piese. Existența unor piese și necropole de tip Kötllach nu a fost încă satisfăcător explicată pentru vestul României actuale. Una din ipotezele propuse a fost aceea că este vorba de populație dislocată din aria culturii Kötllach în timpul luptelor francilor cu avarii. Dacă acest fapt se va confirma, rămâne de stabilit limita cronologică superioară a funcționării acestor cimitire aici.

Un al doilea tip de necropole sunt cele care aparțin orizontului stepic 1, atestate exclusiv în regiunea de câmpie a Banatului⁵⁰. Fără a intra prea mult în

⁴⁹ L. Kárász, *AE*, 1896, p. 226-232; I. Korošec, *Arheoloski vestnik*, 5, 1, 1954, p. 50-62; Al. Madgearu *RI*, Serie Nouă, Tomul VII, 1-2, 1996, p. 16-18.

⁵⁰ Este vorba de morminte, izolate, grupuri de morminte sau necropole în care o parte a celor înhumați aveau piese de inventar și ofrande specifice (părți de cai, scărițe de șa, zăbale, curele de harnașament cu sau fără aplici, șei), constând în piese de armament (săbii, arc reflex cu tolbă de săgeți, cuțite sau pumnale), etc. Este vorba de descoperirile de la: *Banatsko Arandelovo*-Movilă cercetată în 1898, *Banatsko Arandelovo*-1899, *Banatsko Arandelovo*-10 decembrie 1898, *Banatsko Arandelovo*-1900, *Banatsko Arandelovo*-1901-1903, *Banatsko Arandelovo*-1903-Proprietatea lui A. Török, *Banatsko Arandelovo*-1906, *Banatsko Arandelovo*-1907, *Banatsko Arandelovo*-1909, *Banatsko Arandelovo*-Vinograd (dealurile de lângă gara Oroszlamos), *Banatsko Despotovac*, *Beba Veche*, *Bočar*-Bužak ekonomija, *Čestereg* (?), *Cenad*-Movilă lângă un braț al râului Aranca, *Cenad*-T.IV, *Ciacova*, *Comloșu Mare*-Hunca lui Șofron, *Deszk*-Újmajor, *Deszk*-D, *Deszk*-J, *Deszk*-T, *Deszk*-Olaj, *Deta*, *Dudeștii Vechi*-T.II, *Dudeștii Vechi*-T.III, *Dudeștii Vechi*-T.V, *Dudeștii Vechi*-T.VIII, *Dudeștii*

descrieri de specialitate, aş dori să precizez că se caracterizează în special prin depunerea de piese de armament şi de harnaşament, accesorii vestimentare tipic orientale, ofrande de părţi de cai în morminte. Plecând de la aceste caracteristici de bază, necropolele şi grupurile de morminte se pot împărţi în mai multe sub-grupe, în funcţie de densitatea numărului mormintelor cu piese de armament şi harnaşament. Această clasificare poate sugera faptul că avem de-a face şi cu cimitire care au aparţinut diverselor categorii sociale. Dacă cimitirele care au aparţinut în special războinicilor nu lasă prea multe variante de interpretare, cele în care numărul războinicilor este redus şi au fost descoperite şi alte tipuri de morminte cu un inventar provenit şi din alte medii decât cel stepic, ar trebui să ne sugereze că putem fi în faţa unor comunităţi amestecate etnic şi eterogene din punct de vedere social.

Derivate din populaţia stepică în amestec cu cea slavă, în ultimul sfert al secolului X, au apărut un alt tip de necropole, cele cunoscute sub denumirea de Bielo Brdo (tot în regiunea de câmpie a Banatului şi la limita primelor dealuri)⁵¹. Paralel cu ele au fost semnalate şi înmormântări cu piese de inventar sau fără, care nu sunt specifice celor două orizonturi funerare, atât în zona de munte, cât şi în cea de câmpie (*Deta, Orşova, Uivar*). Din a doua jumătate a secolului X, inclusiv în necropolele orizontului stepic şi cele de tip Bielo Brdo sunt semnalate morminte în care au fost depuse monede, nu ca piese de podoabă, ci ca obol funerar. Este greu de apreciat la acestea din urmă dacă sunt ale unor persoane creştinate de altă etnie

Vechi-Movila lui Dragomir, *Felnac*, *Gherman*, *Hodoni-Pocioroane*, *Jazovo-Proletarska Ulica*, *Kikinda-P.K.* Banat Tovilişte, *Kiszombor-B*, *Kiszombor-C*, *Kiszombor-E*, *Kiszombor-F*, *Kiszombor-Juhász Halom*, *Kiszombor-La sud de sat*, *Klarafalva-Faragó*, *Kübekhaza-Újtelep*, *Nerău-1899* (Hunca Mare), *Nerău-Lângă Hunca Mare*, *Novi Bečej-Matejski Brod*, *Novi Kneževac*-posesiunea lui Bela Taljan, *Novo Miloševo-Izlaz*, *Periam-Regiposta Str.*, *Periam-1930*, *Pančevo-două puncte*, *Rábé-Cantonul de cale ferată*, *Rábé-Anka Sziget*, *Sânpetru German*, *Săcălaz*, *Sânicolaul Mare*, *Szöreg-Homokbánya*, *Teremia Mare-1839* şi *1875* (săpăturile au fost realizate pe aceeaşi movilă), *Timişoara-Ciorenii*, *Tiszasziget-A. Molnar*, *Tomnatic-1911*, *Tomnatic-Lângă Kleinhügel* la 25 paşi vest, *Tomnatic-1898*, *Črna Bara-Prkos*, *Vršac-trei puncte*, *Voiteni*, *Vizejdia-T.VI*. Bibliografia aferentă pentru toate aceste puncte se găseşte în volumul *Orizonturi funerare în Banatul istoric (secolele X-XIV)*, manuscris la IAB "V. Pârvan" din Bucureşti. De aici încolo când discut de populaţia stepică este vorba de morminte care conţin astfel de piese de inventar sau o parte a celor enumerate. Populaţiile din regiunea de câmpie care au avut caracteristici funerare decât cele enumerate, sunt menţionate cu particularităţile lor şi eventual cu orizontul funerar căruia îi aparţin.

⁵¹ *Banatska Palanka*, *Banatsko Arandelovo-10 decembrie 1898*, *Banatsko Arandelovo -1900*, *Banatsko Arandelovo-1901-1903*, *Banatsko Arandelovo-vara 1903*, *Banatsko Arandelovo-16 iunie 1903*, *Botoş-Mlaka*, *Broşteni*, *Cenad-Vecinătatea bisericii romano-catolice*, *Črna Bara-Prkos*, *Cuptoare-Sfogea*, *Cuvin-Grad*, *Deszk-D*, *Deszk-Janković tanya*, *Deta*, *Dudeştii Vechi-Movila* lui Dragomir, *Duplaj*, *Făget-Cetate (?)*, *Felnac*, *Foieni-Magheţ*, *Gornea-Căuniţa de Sus*, *Hodoni-Pocioroane*, *Ilidia-Funii*, *Ilidia-Cetate*, *Kikinda-Galad Viţaid*, *Kikinda-Oluş Ferma nouă*, *Kikinda-Veşalo*, *Kiszombor-B*, *Kiszombor-C*, *Kiszombor-Strada spre Sânicolaul Mare*, *Klarafalva-B*, *Klarafalva-Faragó*, *Kübekhaza (?)*, *Ligheţ*, *Lokve*, *Maidan*, *Mokrin*, *Mokrin-1936*, *Pojejena-Şuşca*, *Săcălaz-punct necunoscut*, *Sânpetru German-Punct necunoscut*, *Szöreg-Distilerie*, *Szöreg-Homokbánya*, *Nikolinci*, *Şopotu Vechi-Mârvilă*, *Taraş*, *Vojlovica-Humka Azotara*. Vezi şi nota precedentă.

care rezidau în aceleași așezări cu ale populației stepice (*Kiszombor-B* și *Sâmpetru German*).

Ceea ce este cel mai interesant se leagă de faptul că în zona de munte, ca de exemplu la *Orșova*, se poate remarca o continuitate în ceea ce privește circulația monetară pe parcursul secolelor IX-X, probabil inclusiv în ritualul funerar, fără pătrunderi de populație din exterior. Un alt aspect se leagă de comunitățile din câmpie, unde sunt și de alt tip decât cele ale populației stepice sau de tip Bielo Brdo. Din păcate cercetarea acestor necropole este dispartă și doar foarte greu informațiile pot fi unificate. La aceasta se adaugă faptul că mari necropole au rămas extrem de sumar publicate, în special cele din Ungaria și care ar fi putut aduce mai multe nuanțări acestor analize.

Sursele istorice cu privire la secolul XI

Sub aspect etnic, se poate vorbi de noi colonizări de populație din Europa centrală și occidentală, dar probabil nu în număr foarte mare și mai degrabă la nivelul elitelor și al clerului. Regele Andrei (1046-1060), a chemat misionari și oameni de cultură din zona Lorenei, unde existau mănăstiri ale ordinului de la Cluny⁵². Au fost atestate inclusiv elemente de populație musulmană și iudaică.

Spre sfârșitul secolului al XI-lea au fost colonizați pecenegi. În Banat, aceștia au fost așezați în colțul de NV, pe domeniile familiei Csanád, unde practicarea agriculturii era foarte dificilă, dar coloniștii aveau pășuni pentru creșterea animalelor. Pecenegi mai sunt atestați, prin toponime și hidronime, și în alte părți din spațiul studiat, dar cronologia așezării lor este nesigură. Aceștia au primit libertatea de organizare, dar și obligația de a participa la oaste, și au păstrat normele lor legislative și de organizare din punct de vedere economic. Pecenegii aveau dreptul să fie judecați de către palatin sau chiar de rege, dacă solicitau aceasta. Fenomenul este cunoscut mai ales prin documentele emise în cursul secolului XIV⁵³.

Asupra prezenței pecenege în Banat în cursul secolului X s-au încercat diverse interpretări⁵⁴, dar veridicitatea lor stă sub semnul întrebării. Argumentele aduse în sprijinul acestei ipoteze (analiza antropologică a scheletelor de la *Hodoni-Pocioroane* și faptul că în apropiere se află localitatea *Beșenova-Nouă*, actual *Dudeștii Noi*) nu pot fi considerate suficiente⁵⁵. Faptul că anumite morminte au fost găsite în movile (unele s-au dovedit a fi tell-uri) nu conferă etnia pecenegă a celui înmormântat acolo. Dacă am avea în vedere doar acest aspect, am putea să concluzionăm că jumătate din populația Banatului în acea vreme ar fi aparținut

⁵² Șt. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 95.

⁵³ S. Oța, *Domenii ale pecenegilor și cumanilor în Banatul istoric*, "SIB", 26-27, 2002-2003, p. 228, S. Oța, *Populații nomade de stepă din Banat (secolele XI-XIV)*. I. *Pecenegii și cumani*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 500.

⁵⁴ A. Bejan, *op.cit.*, p. 124-125.

⁵⁵ Fl. Drașovean, D. Țicu, M. Muntean, *Hodoni. Locuirile neolitice târzii și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996, p. 43.

acestei etnii. De asemenea, piesele din morminte sunt în bună parte tipic grupelor ungare, asemenea ritualului de înmormântare (depunerea doar a craniului și a părții inferioare a picioarelor calului și doar în anumite poziții). Lor li se adaugă piese bizantine sau copii ale acestora. Până în acest moment, prezența pecenegă nu se confirmă clar din punct de vedere arheologic (prin morminte sau necropole), ci este mai degrabă atestată documentar, toponimic și hidronimic. Exceptând pecenegii din partea de nord-vest a Banatului, cronologia celorlalte așezări sau hidronime derivate din acest etnonim nu este clară. În concluzie, prezența pecenegă în Banat în secolul al X-lea este mai degrabă ipotetică decât o realitate concretă. Totuși ea nici nu trebuie exclusă cu desăvârșire.

Documentar, în Banat mai sunt menționați *blacii* (asupra prezenței lor sunt opinii divergente), *slavii*, *kavarii* (considerați de către unii istorici și arheologi ca fiind *cumanii* din armata lui Glad), iar după alte opinii *pecenegii*. Pentru a doua jumătate a secolului X, ca o alternativă în ceea ce privește *cumanii* din armata lui Ahtum și chiar originea conducătorului amintit, s-a vehiculat ideea că aceștia reprezintă de fapt un grup de *bulgari* din Bulgaria Mare de pe Volga, pătrunși aici în secolul X⁵⁶. Mai mult decât atât, se presupune că acest grup de bulgari a lăsat urme arheologice în vestul regiunii studiate.

Pentru secolul al XI-lea situația etnică nu pare să fi suferit modificări majore, cel puțin din punct de vedere al surselor. Singura pătrundere semnificativă de populație pare să se fi petrecut în colțul de NV al Banatului unde este atestată prezența pecenegă de pe la sfârșitul secolului XI.

O altă sursă contemporană, de la începutul secolului al XI-lea este *raportul* (?) călugărului italian Bruno de Querfurt, care a călătorit în anul 1003 în părțile sudice ale Ungariei (*in inferiores Ungarie partes*) pentru a-i converti pe *Nigri Ungri*⁵⁷.

Din punct de vedere religios, trebuie observată creșterea numărului de eretici bogomili și o revigorare a păgânismului⁵⁸ către mijlocul secolului. Numai așa se poate explica redactarea lucrării *Deliberatio* a episcopului de Cenad după 1030⁵⁹. În volum sunt redată evenimente de la începutul secolului al XI-lea din teritoriul episcopiei sale și este amintită o parte a populației care practica erezia novatiană de factură gnostică.

O altă problemă cu privire la teritoriul Banatului (în accepțiunea actuală a termenului), este ceea ce s-a întâmplat cu regiunea sa de sud-est, adică partea sa montană, în secolul XI, după cucerirea din 1003. Din punct de vedere documentar, informația lipsește complet pentru această regiune. Putem doar bănuși că regatul ungar a exercitat probabil un control formal asupra ei, dar această afirmație are mai

⁵⁶ Al. Madgearu, *art.cit.*, *SMIM*, 16, 1998, p. 206, I. Fodor, *op.cit.*, p. 315-325.

⁵⁷ G. Györffy, *op.cit.*, III, p. 471.

⁵⁸ E. Glück, *Considerații privind izvoarele istoriei scrise, referitoare la ducatul lui Ahtum (prima jumătate a secolului al XI-lea)*, "Ziridava", 11, 1979, p. 143-178.

⁵⁹ E. Glück, *Câteva considerații preliminare privind lucrarea "Deliberatio"* (sec. al XI-lea), "Ziridava", 10, 1978, p. 189-197, E. Glück, *Considerații privind izvoarele....*, "Ziridava", 11, 1979, p. 243.

mult un caracter ipotetic. Documentele de cancelarie transmise nouă păstrează cu privire la această regiune o tăcere totală. Una din ipotezele lansate pentru acest spațiu se referă la un control mai degrabă al populațiilor de stepă de la Dunărea de jos⁶⁰. Ipoteza este de luat în seamă mai ales pentru faptul că în regiune există o toponimie și o hidronimie care amintesc aici de prezența populațiilor turce: pârâul Peceneaga, satul *Pecinișca* (azi înglobat teritoriului orașului *Băile Herculane*), râurile Buhui și Caraș, pârâul Târlui de lângă *Orșova*, toponimul Furca Pițigui de lângă aceeași localitate⁶¹, toponimul Basaraba din depresiunea Almăj, lângă *Dalboșef*⁶², etc. În mod evident, această toponimie și hidronimie demonstrează prezența unor populații turce, fie și fără o cronologie clară. Dintre toate acestea, avem date istorice doar în legătură cu râul Caraș (Apa Neagră, Kara=negru și su=apă), atestat în documente la 1128⁶³, ceea ce amintește de o populație turcică, alta decât cea maghiară, și alta decât cea cumană, hidronimul fiind menționat anterior pătrunderii acestei populații din urmă în Banat. În secolele următoare, aceste informații se vor înmulți și vor completa tabloul etnic al regiunii studiate. S-a considerat că în aceeași perioadă a avut loc și sedentarizarea pecenegilor pătrunși în Ungaria. Rolul acestora a fost militar și au avut o organizare asemănătoare cu a secuilor, având în frunte un comite, fără a se supune însă funcționarilor regali. Pe domeniile regale erau supuși palatinului. Din punct de vedere religios, pecenegii au fost păgâni inițial, iar mai târziu au trecut la creștinism⁶⁴.

Sursele istorice cu privire la secolul XII

Din secolul al XII-lea dispunem de ceva mai multe documente, dar destul de puține cu privire la grupele de populație existente aici.

Din punct de vedere etnic, situația s-a schimbat într-o oarecare măsură prin înființarea de noi mănăstiri ale ordinelor călugărești (cistercieni la Igrîș, benedictini la Chelmac, Frumușeni și Semlacul Mare⁶⁵, călugări ai unor ordine neprecizate la Bodrogu Vechi și Nou⁶⁶ și Kemenche⁶⁷) din Europa centrală și occidentală. În afara acestora, spre nordul Dunării au emigrat grupe de populație persecutată religios din statul sârb al lui Ștefan Nemanja⁶⁸. Aceste elemente bogomile trebuie căutate în special pe linia Dunării și în partea montană, deoarece controlul statului maghiar și al bisericii era aici mult mai redus. Tot în zona de sud-est, din afara

⁶⁰ V. Achim, *op.cit.*, p. 172.

⁶¹ Harta 1918, scara 1:100000.

⁶² V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 39, 252.

⁶³ G. Popa-Lisseanu, *Cronica pictată de la Viena*, București, 1937, p. 208.

⁶⁴ S. Oța, *art.cit.*, 2004, p. 219-239, S. Oța, *art. cit.*, 2002-2003, p. 489-520.

⁶⁵ A. A. Rusu et alii, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 101, 139, 254.

⁶⁶ A. A. Rusu et alii, *idem*, p. 74-78, Gy. Györffy, *op.cit.*, vol. I, 1963, p. 178.

⁶⁷ A. A. Rusu et alii, *idem*, p. 157, N. Săcară, *Mănăstirea Kemenche* (jud. Timiș), "Tibiscus", 3, 1974, p. 165-171, Gy. Györffy, *op.cit.*, vol. I, 1963, p. 860.

⁶⁸ S. Oța, 1998, *Mormintele bogomile din sudul Banatului (secolele XII-XV)*, *AM*, 2, 1998, p. 114.

statului maghiar, este posibil să fi existat și un control formal al acelorași populații de stepă, dar de această dată probabil cumane.

Istoria politică a Banatului, cunoscută prin scrierile cronicarilor bizantini ori alte texte anonime din perioadă, mai aduce unele posibile interpretări privind etnicul. Sunt cunoscute în special luptele de la Dunăre între armatele bizantine și maghiare (din acestea din urmă au făcut parte și “dacii”) din anii 1128, 1156 și 1162-1163 (Nicetas Choniates⁶⁹, Teodor Skutariotes⁷⁰, Constantin Manases⁷¹, Theodorus Prodromos⁷², Nicolaus Callicles⁷³, Epigrame anonime⁷⁴, Colecția Typica⁷⁵).

Tot din punct de vedere etnic, situația s-a mai schimbat într-o oarecare măsură prin pătrunderea unor noi grupuri de pecenegi și probabil alți turcici, atestați prin diverse toponime. În afara acestora, spre nordul Dunării au emigrat grupe de populație persecutată religios din statul sârb al lui Ștefan Nemanja⁷⁶. Aceste elemente bogomile trebuie căutate în special pe linia Dunării și în partea montană, aflată la acea vreme în afara ariei de interes a regalității. Tot în zona de sud-est, din afara statului maghiar, este posibil să fi existat și un control formal al acelorași populații de stepă.

Problemele arheologiei funerare cu privire la secolele XI și XII

Prin prisma arheologiei funerare, de la sfârșitul secolului XI, în partea de deal și munte a Banatului, precum și pe linia Dunării, este atestat un nou orizont funerar, anume cel denumit de mine convențional orizontul funerar sud-dunărean 2⁷⁷. Din repartitia teritorială a necropolelor s-a putut observa că el se suprapune în bună măsură celui sud-dunărean 1, doar că a avut o extindere ceva mai mare. Cronologic el este sesizabil până la începutul secolului XIII. Durata sa de funcționare coincide cu prezența bizantină la Dunărea de mijloc și primi ani ai dinastiei Asăneștilor, până în timpul domniei regelui Andrei al II-lea. În Oltenia și Dobrogea, precum și în spațiul nord balcanic a funcționat (din punct de vedere al practicilor funerare) și în secolele următoare⁷⁸.

Paralel cu el, în regiunea de câmpie este atestat în continuare orizontul funerar de tip Bielo Brdo, în formele sale târzii. Ambele au încetat să mai funcționeze însă la începutul secolului XIII. Aceasta nu înseamnă însă decât

⁶⁹ Nicetas Choniates *Fontes III, Historia*, 2, 5, p. 246-247.

⁷⁰ Theodorus Skutariotes *Fontes III, Compendium chronicon*, 3, p. 410-411.

⁷¹ Constantin Manases *Fontes III, Cuvânt pentru Manuel*, p. 534-537.

⁷² Theodorus Prodromos *Fontes IV, Eseuri*, nr. 5, p. 70-71.

⁷³ Nicolaus Callicles *Fontes IV, Poemata*, XXXII, p. 48-49.

⁷⁴ *Fontes III, Epigrame anonime*, nr. 337, p. 540-541.

⁷⁵ *Fontes IV, Colecția Typica*, Nr. 1, 1136, p. 62-63.

⁷⁶ S. Oța, *art.cit.*, 1998, p. 114.

⁷⁷ *Banatska Palanka, Caransebeș-Centru, Caransebeș-Măhala, Cuptoare-Sfoge, Drencova, Gornea-Căunița de Sus, Moldova Veche-Rât, Moldova Veche-Ogașul cu Spini, Moldova Veche-Malul Dunării, Nicoliniț-Râpa Galbenă, Pescari-Malul Dunării, Svinița-Km. Fluvial 1004, Șopotu Vechi-Mârvilă, Vojlovica-Humka Azotara.*

⁷⁸ S. Oța, în *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, Arad, 2005, p. 232-234, 252.

încetarea utilizării unor elemente de ritual funerar, nu dispariția comunităților care le-au utilizat. Pe alocuri însă, cimitirele au fost abandonate pentru a se înființa altele noi, cu sau fără monument de cult.

În aceeași vreme mai existau și necropole ale mănăstirilor în care lipsesc însă piesele de inventar funerar⁷⁹, și ale unor comunități care se înhumau fără inventar specific vreunui orizont funerar. Acestea le-am denumit convențional necropole cu inventar auster din secolele X-XII. Au fost date în acest mod deoarece arheologic, în unele situații este în acest stadiu al cercetării, este foarte dificil (în lipsa inventarului specific) să departajăm între cele din secolele X și XI sau au funcționat în ambele secole, eventual până în XII⁸⁰. O altă practică funerară specifică secolelor XI-XII, este aceea a îngropării defuncțiilor în așezare⁸¹. Cauzele acestei din urmă practici ne sunt momentan necunoscute și constituie o raritate. Lor li se adaugă și alte necropole fără inventar funerar, date în unele cazuri pe baza monedelor descoperite în așezările contemporane în secolul XII, ca de exemplu la Frumușeni-Hadă. Alte necropole fără inventar pot fi date doar relativ și de aceea nu am dorit să le menționez pentru a nu crea confuzii. Lista necropolelor identificate în Banat este extrem de mare, dar din păcate sunt foarte prost publicate sau doar menționate, deci aproape imposibil de a fi luate în considerare ca elemente sigure.

Pe ansamblu se poate observa că în secolele IX-XII este practic aproape imposibil să facem atribuiri etnice extrem de clare strict pe baza informației arheologice sau doar a celei documentare, și se impune corelarea celor două tipuri de informație acolo unde este cazul. Chiar dacă informația istorică cu privire la etnicul unei comunități este clară, de cele mai multe ori ea nu poate fi susținută cu cea arheologică din motive obiective (lipsa cercetărilor în zone respectivă, migrarea locuitorilor într-o regiune sau alta, mutarea vetrei satului sau chiar lipsa cercetării arheologice în acea regiune). Din punct de vedere arheologic în acest stadiu al cercetării, putem defini doar orizonturi funerare cu anumite aspect și care caracterizează niște obiceiuri funerare pe anumite spații, fără a putea fi legate strict de un etnic anume, foarte exact. Aproape în fiecare necropolă se pot surprinde mai mult sau mai puțin complexe funerare care sunt diferite de cele care definesc cimitirul și foarte probabil aparțin unor alte elemente de populație decât cele de bază. Ele sunt contemporane însă cu celelalte complexe, ori diferențele cronologice nu sunt majore. Pentru cum au ajuns ele în acele comunități sau dacă existau acolo este foarte greu de precizat pentru teritoriul Banatului, deoarece publicarea informației arheologice este extrem de sumară sau chiar selectivă pentru acest segment cronologic, în special la cercetătorii din Ungaria și Iugoslavia. Marile necropole sau cele care ar fi putut fi repere în cercetarea necropolelor din acest spațiu sunt încă nepublicate sau doar menționate câteva piese de inventar considerate maghiare sau maghiaro-slave. Cimitirele în modul în care sunt

⁷⁹ *Frumușeni-Mănăstirea Bizere, Novi Kneževac-Bajinieva humka, Baziaș-Mănăstire, Partoș.*

⁸⁰ *Cenad-Biserica Catolică, Cenad-T. IV, Mehadia-Zidină, Nerău-Hunca Mare (1899), Nikolinci.*

⁸¹ *Gornea-Țărmuri (sec. XI-XII), Gornea-Zomonită (sec. XI-XII), Remetea Mare-Gomila lui Pituț (sec. X-XI).*

organizate (rit, ritual de înmormântare) pot fi și expresia unei organizări a populației făcute de sus în jos în anumite segmente cronologice, atunci când există o anumită organizare statală sau prestatală. Pentru secolul X, când pătrund triburile maghiare și sateliții lor, se poate observa că au apărut necropole organizate, cu piese de inventar tipice în bună parte populațiilor nomade, dar nu numai. Ritualurile de înmormântare sunt diverse și sugerează prezența unor populații amestecate⁸². Tipurile de orizonturi funerare de pe teritoriul Banatului din secolele IX-XII, repartiția lor, precum și tipurile de morminte cu ritualurile specifice se găsesc în manuscris în volumul *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*, la Institutul de Arheologie "V. Pârvan" din București.

Pentru teritoriul Banatului, planurile necropolelor date în secolul X sau XI, nu au fost publicate sau sunt cunoscute doar parțial (fie nu au fost făcute publice, fie s-a cercetat doar o porțiune de necropolă, fie nu au fost realizate, fie o parte a cimitirului a fost distrusă), deci este greu de spus dacă au un specific anume de organizare. Dacă acolo se înhumau strict populații nomade este greu de spus și oricum este puțin probabil. Mai degrabă putem vorbi de o puternică influență stepică, cu elite și categorii sociale bine definite, spre deosebire de populația care au găsit-o aici și ale cărei elite se aflau cel mult la nivel microregional, fără o structură organizatorică pe un teritoriu larg.

Deși unitatea triburilor s-a spart în cursul secolului X, urmând să primeze interesele economice, din punct de vedere funerar o oarecare unitate s-a păstrat și s-au pus bazele unor necropole relativ unitare ca structură, din care aveau să evolueze cele de mai târziu, de tip Bielo Brdo. Ele reprezintă exact amestecul de populații care s-a produs din a doua jumătate a secolului X în bazinul carpatic și apoi în condițiile apariției statului medieval maghiar. Aria orizontului funerar de tip Bielo Brdo este mai extinsă decât cea sesizată la populația stepică și reprezintă extinderea regatului ungar spre zona montană a Banatului. Ea s-a suprapus uneori pe linia Dunării cu necropolele de tip sud-dunărean 2, dar nu s-a constituit niciodată în cimitire de acest tip (n.n. Bielo Brdo) în zona de munte a teritoriului studiat.

Necropolele acelei perioade reflectă existența unor structuri organizatorice (ecleziastice, militare, rurale, mai puțin urbane), indiferent de ce tip, fără a avea în mod necesar un caracter etnic. În mod normal, de la o zonă la alta, chiar de la o comunitate la alta, în cadrul acestora pot apare, sau se pot evidenția mai pregnant un anumit tip de piese de podoabă, de port, existența sau nu a armelor, pieselor de harnașament sau a ofrandelor alimentare sau de părți de cai. Existența structurilor s-a manifestat în acele teritorii unde exista o autoritate laică și religioasă, indiferent de religie. Transformările s-au produs invariabil de fiecare dată pe teritorii largi de fiecare dată, atunci când se schimbau raporturile de putere între diverse populații. Pentru Banat acest lucru se observă cel mai bine până la începutul secolului XIII,

⁸² De exemplu, pentru mormintele care au conținut ca ofrandă părți de cai se poate vedea topologia realizată de către Cs. Bálint și publicată în 1969 la Szeged. În România topologia lui a fost republicată cu aceeași ilustrație de către V. Spinei în "Arheologia Moldovei", 13.

când a avut loc probabil o intervenție decisivă a bisericii catolice la nivelul întregii populații a regatului ungar. Până atunci au fost observabile aici, ca în multe alte teritorii din apropierea graniței diferențierea pe structuri pomenită mai devreme. Ceea ce avea să se întâmple din secolul XIII la nivelul tuturor comunităților (mai puțin cele cumane și iase în primele două sau chiar trei generații de la pătrunderea în Ungaria) se poate observa prin metoda regresivă în special la necropolele mănăstirilor. În mod evident au existat și excepții de la regulă, și chiar ele ne ajută prin corelarea diverselor informații provenite din cercetarea necropolelor să vedem că unele comunități chiar dacă și-au schimbat o parte a obiceiurilor funerare (sub acțiunea bisericii), au rămas în linii mari aceleași ca structură etnică. Ceea ce s-a petrecut în veacul XIII la nivelul întregii Ungarii, din punct de vedere funerar ar putea fi relevant măcar în parte față de ce s-a petrecut în secolele anterioare la pătrunderea populațiilor nomade de stepă, anume un posibil fenomen de aculturație.

POPULATIONS ATTESTÉES DANS LE BANAT AUX IXème-XIIème SIÈCLES SOURCES HISTORIQUES ET PROBLÈMES ARCHÉOLOGIQUES

- Résumé -

L'auteur s'est proposé de ramasser, dans le présent article, les informations historiques concernant les ethnies attestées sur le territoire du Banat (délimité au Nord par la rivière de Mureș, à l'Ouest, par la Tisza, au Sud, par le Danube et à l'Est, par les Carpates) des IXe - XIIe siècles, informations puisées dans les sources et les documents issus à l'époque. Nous avons également eu l'intention d'obtenir des informations dans le but d'identifier les religions pratiquées ainsi que la situation administrative de la région, tout en les corrélant avec l'investigation archéologique funéraire pour voir en quelle mesure les deux types d'informations sont compatibles.

Ainsi, du point de vue historique, on atteste au IXe siècle, les Marvans ou Méréhans, tribu slave, en conflit avec les Bulgares qui les avaient attaqués. Au Xe siècle, les populations nomades de steppe y sont attestées (les Hongrois noirs, identifiés avec les Kabares), de même que les Slaves et les Romanes. La toponymie témoigne de la présence de groupes provenant des sept tribus qui avaient pénétré en Pannonie à la fin du Xe siècle (*Jenő, Nyék, Terjén, Varsany, Kér, Keszi, Gyarmat*). Pour ce qui est de leur religion, on remarque la pratique du christianisme de rite oriental mais aussi des croyances païennes où les chamans avaient le rôle primordial. Il n'est pas du tout exclu que, au sud de la région, surtout dans la partie montagnarde, l'hérésie bogomile y eût pénétré. Les formations politiques attestées sont celle de Glad, conquise par les Magyars, donc intégrée après la troisième décennie du

siècle, à la confédération de tribus magyares, et, vers la fin du même intervalle chronologique, celle de Ahtum, détachée du territoire contrôlé par les Magyars.

L'archéologie funéraire a identifié plusieurs types de nécropoles. Pour la région de plaine, il y a les nécropoles à mobilier austère (IXe-Xe siècles), Köttlach (IXe - commencement du Xe siècles), l'horizon de steppe 1. Au dernier tiers du Xe siècle sont apparues les nécropoles du type Bielo Brdo. Les nécropoles méridionales du type sud-danubien 1, typiques pour la fin du premier Tsarat bulgare, se retrouvent sur la ligne du Danube et dans la zone collinaire du Sud-est.

Outre les populations mentionnées ci-dessus, les Petchenègues aussi, ainsi que des éléments de la population colonisée de l'Europe occidentale et centrale y ont probablement pénétré au XIe siècle. Les derniers faisaient partie surtout de l'appareil administratif et ecclésiastique. Après que l'armée du nouveau Royaume de la Hongrie a conquis la formation politique de Ahtum, le territoire a été divisé en comtés (initialement, l'on en avait supposé un très grand, nommé Timiș). Les mêmes croyances religieuses y sont attestées. Il n'est pas du tout exclu que, dans la région de montagne y ait existé un contrôle byzantin témoigné par la présence des nécropoles de l'horizon sud-danubien 2 (la fin du XIe siècle). Les nécropoles de l'horizon de steppe 1 ont disparu, étant remplacées par celles du type Bielo Brdo.

Pour le XIIe siècle, la situation est similaire du point de vue ethnique et religieux, plus l'apparition des nouveaux monastères fondés par des ordres religieux de l'Europe centrale. Plusieurs comtés sont administrativement attestés (Cenad, Timiș et, en 1200, Caraș). À partir de ce siècle, la présence petchenègue y est une certitude.

Les découvertes funéraires indiquent, dans la région de plaine du Banat, l'existence de l'horizon funéraire du type Bielo Brdo, tandis qu'au sud-est et sur la ligne du Danube, l'horizon sud-danubien 2. Aux XIe – XIIe siècles, il y avait également des cimetières à mobilier austère, dans toutes les régions du Banat et celles des monastères.

Si l'on corrobore les deux types d'informations, on peut dire que l'on se trouve devant un mélange de populations avec des aspects de culture matérielle et spirituelle, qui diffèrent d'une zone à l'autre. Du point de vue générique, l'on peut distinguer, dans l'espace soumis à l'analyse, deux grandes zones culturelles. La première se trouve sur la ligne du Danube et dans les régions des collines et des montagnes du sud-est (l'influence bulgare tardive et ensuite byzantine), et la seconde, dans la zone de plaine où l'influence matérielle et culturelle dominante appartient aux populations nomades de steppe. Il existe également des communautés où l'on constate un possible mélange de populations appartenant aux deux grandes aires culturelles (en témoignent les découvertes funéraires). C'est toujours dans la région de plaine que les populations de l'Europe centrale et occidentale pénètrent pour la première fois dans les couvents nouvellement fondés. Dans cette étape de la recherche, les Petchenègues restent encore, du point de vue funéraire, un problème

à résoudre, puisque les éléments de culture matérielle qui les distinguent des autres populations ne sont pas, pour le moment, mis au jour.